

Сучасне розуміння понять “номінація” та “мотивація” в лінгвістиці

Н. В. Ханькіна

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: khanykina.nataliya@gmail.com

Paper received 25.08.2106; Revised 02.09.2016; Accepted for publication 06.09.2016.

Анотація. Статтю присвячено співвідношенню та розумінню мовознавчих понять “номінація” та “мотивація” в сучасній лінгвістичній науці. Надано розрізнення штучній та природній номінації. Вказано на місце мотивації при номінативному процесі та на найсучасніший погляд з проблеми мотивації найменувань – мотиваційні механізми.

Ключові слова: первинна номінація, вторинна номінація, природна номінація, штучна номінація, мотивація, мотиваційні механізми.

Стрімкий розвиток комунікативної та пізнавальної науки призводить до розширення наукових понять, їх створення та введення у сферу обігу, це призводить до постановки нових завдань. Завдання “забезпечення всіх сфер життєдіяльності людини новими іменуваннями” [31, с. 5] залишається ключовим у теорії номінації і на сьогодні, хоч питання порушене мислителями ще за античних часів та в усі часи залишалося в центрі уваги протягом розвитку філософської та лінгвістичної науки. Проблема номінації та її механізми, незважаючи на різносторонню її розробленість, продовжує привертати увагу лінгвістів, філософів, психологів.

У другій половині ХХ століття вчені звернули увагу на вторинну номінацію, а до складу номінативних одиниць традиційно стали включати не тільки лексеми, але й висловлювання, і різні оказіональні засоби (“Языковая номинация” (1977)) [17].

Мета статті передбачає узагальнення сучасних наукових досліджень в теорії номінації. Матеріалом для дослідження послуговували сучасні наукові розвідки відчизняних та зарубіжних лінгвістів.

На сьогоднішній час номінація визначається як процес творення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто функціонують для називання й вичленування фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів, словосполучень і речень. Під номінацією також розуміємо і результат процесу іменування, тобто утворена значуща мовна одиниця. Вивчення цього мовного процесу та його результатів належить до сфери інтересів спеціального розділу мовознавства – теорії номінації.

Представники сучасного підходу в розумінні первинної і вторинної номінації (Т. Булигіна, В. Гак, А. Уфімцева) під первинною номінацією розуміють мовне іменування за допомогою слів і словосполучень, а під вторинною – мовленнєве позначення за допомогою речень.

Віднесення слів і словосполучень до первинної, а речень – до вторинної номінації сягає теорії позначення Е. Бенвеніста [1, с. 113], яка оперує двома способами позначення системних засобів: 1) семіологічним і 2) семантичним.

1. Семіотичний спосіб позначення надає мовному знаку статус цілісної одиниці: “знак існує в тому випадку, якщо розпізнається як позначене всією сукупністю членів мовного колективу і якщо викликає в кожного члена спільноти загалом однакові асоціації й

однакові уявлення” [1, с. 139].

2. Семантичний спосіб – це “специфічний спосіб позначення, який породжується мовленням”, тобто “семіотична сутність (знак) має бути пізнаною, семантична сутність (мовлення) повинна бути зрозумілою” [1, с. 134].

Розрізняють також номінацію природну та штучну. *Перший* вид ономазіологічного процесу (природна номінація) передбачає утворення потрібного слова-знака, його винахід після знаходження нового денотата. Формування лексичного поняття завершується тоді, коли знайдено слово-знак. Якщо предмет, явище, ознака, відношення повторюються, тобто зустрічаються мовцям щоразу, а уявлення про нього типізуються, то цей факт сприяє формуванню лексичного поняття і створенню для його фіксації словесного знака [11]. У таких випадках автор добирає відповідне слово, інтуїтивно орієнтуючись на об'єктивні мовні закономірності номінації. *Штучна* номінація – це утворення нового лексичного матеріалу, навмисна словотворчість, тісно пов'язана з креативністю особистості, включеної в конкретний історичний і соціальний континуум. Такий вид номінації є суб'єктивним [7].

Акту номінації передують мотивація, яка є умовою вище прокоментованого процесу іменування предметів і явищ навколишньої дійсності. Тому до теорії номінації має безпосереднє відношення і термін *мотив* номінації – ознака, що покладена в основу найменування, тобто *внутрішня форма слова*. Разом з сигніфікативним і денотативним аспектом він складає структуру лексичного значення слова, під яким розуміється зміст слова, що відображає і закріплює у свідомості мовця його уявлення про предмет, властивості, процес, явище і т. ін. [19, с. 261].

На сьогодні найбільш узагальненою і коректною, на думку Г. Ягафарової [19, с. 177], є відображувальна теорія значення, цілком заснована і побудована на ономазіологічному підході. Процес вияву мотивації слова в момент номінації об'єкта, визначення мотиву, тобто ознаки, за якою названий об'єкт, називається мотивізацією слова [19, с. 177]

Невипадково в сучасній лінгвістиці з'явився новий напрям наукового аналізу – *мотивологія* (О. Блінова, М. Голєв, Томська мотивологічна школа).

Але найсучасніший погляд на проблему мотивації найменувань з позицій когнітивно-ономазіологічного підходу представлений у працях О. Селіванової, яка переконана у тому, що однією з актуальних проблем

сучасного словотвору та теорії номінації залишається дослідження мотиваційних механізмів, що на мовному рівні виявляються у структурно-семантичних зв'язках між похідними та твірними одиницями, а на когнітивному рівні є способом мовної репрезентації концептуальних реляцій синергетичної системи етно-свідомості [13, с. 379-389].

Аналіз мотивації номінативних одиниць уможливує хоч би часткову експлікацію мовної системи, вияв психічних процесів, які опосередковують зв'язок мовного й концептуального, процедури отримання, обробки та переробки інформації, набутої чуттєво-емпіричним шляхом, внутрішньою мисленневою рефлексією при взаємодії з позасвідомими процесами [13, с. 379-389].

Здебільшого мотивація, за спостереженнями О. Селіванової, була об'єктом вивчення у структурно-семантичному аспекті (праці О. Земської, І. Улуханова, В. Лопатіна, О. Блінової, Н. Клименко, Т. Кияка, Р. Гжегорчикової, Г. Брекеле, Г. Марчанда й ін.).

Як пише Л. Ніколаєнко [12, с. 15-16], цитуючи Т. Гончарову [8, с. 56-58], у мовознавстві тривалий час обстоювали тезу про довільність, випадковість вибору мотивуючої ознаки в акті номінації. І лише наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. основні положення теорії акад. Б. Серебренникова [15,] про випадковість вибору мотивуючої ознаки як основи найменування предмета або явища почали підлягати ревізії [2, с. 15-17; 16, с. 60-61]. Зокрема, Ю. Степанов наполягає на необхідності перегляду цієї тези у світлі нових культурно-філософських підходів до осмислення мови. На його думку, “випадковість вибору мотивуючої ознаки, що береться за основу найменування в межах семантичного культурного ряду концептуалізованої сфери, далеко не випадкова: [...] ознака первинного найменування (а також і подальшого перенесення імені, тобто вторинного найменування) є випадковою в тому разі, коли розглядаються розрізнені приклади поза тими семантичними рядами, до яких вони належать” [16, 61].

Щоправда, із таким досить категоричним судженням теж важко погодитися [8, с. 56; 12, с. 16], якщо йдеться про семантичну мотивованість. За спостереженнями І. Голубовської, міжмове вивчення семантичної мотивованості знака через образ, що лежить у його основі, виявить “строкату картину” [...] [6, с. 64]. Інша річ – словотвірна мотивованість. Тут цілком слушними, на думку Т. Гончарової [8, с. 57], Л. Ніколаєнко [12, с. 16], є твердження Т. Вендіної у тому, що саме словотвір дає ключі до розуміння внутрішньої форми слова, відкриваючи можливості для ономасіологічного аналізу у плані виявлення національно-культурної специфіки мовних одиниць, які ще чекають на своє дослідження, а стійка повторюваність мотивуючої ознаки в різних видах номінації свідчить проти довільності, а тим більше випадковості її вибору [1, 43].

Це дало поштовх до глибшого осмислення проблеми словотвірної мотивації у таких аспектах: почали розглядати мотивацію широко з позицій фактору розвитку мови загалом (С. Толстая), виділяти мотиваційні поля мови (О. Березович), а також розробити теорію мотивології як особливої сфери лінгвістичного знання (О. Блінова).

Починаючи з середини ХХ ст. розгляд мотивації отримав більш вагоме семантичне спрямування у зв'язку з розробкою російським дослідником Г. Винокуром методики словотвірного аналізу й критерію встановлення похідності на семантичній основі [4]. Згодом мотивація почала вивчатися в ракурсі способу відображення в похідному слові ознак позначуваного об'єкта як відчуття носіями мови формально-семантичного асоціативного зв'язку слова з іншими членами словника, як вибір ознак предмета, що стануть представниками його в цілому [13; с. 379-389]. Виходячи з цього вивчення внутрішньої форми слова як продукту розумової діяльності людини дає змогу простежити форми “переходу” дійсності в мислення (пор., відоме гумбольдтівське визначення слова: “Слово – не еквівалент чуттєво сприйманого предмета, а еквівалент того, як він був осмислений мовленнєвим актом у конкретний момент винаходу слова; саме тут головне джерело різноманітних найменувань для одного й того ж предмета. По суті, мова презентує нам не самі предмети, а лише поняття про них [...]” [9, с. 103]). Ці думки В. фон Гумбольдта, як уважає Т. Гончарова, свідчать про те, що існує сфера мовної номінації, у якій внутрішня форма функціонує не тільки як дериваційна пам'ять слова, але й як асоціативно-образний засіб [8, с. 47].

Якраз застосування когнітивного підходу до вивчення номінаційних процесів уможливило з'ясування того факту, що при творенні номінативних одиниць використовуються різні психічні механізми, пізнавальні можливості свідомості, що зумовлює принципово новий погляд на диференціацію мотиваційних відношень.

У монографії О. Селіванової “Когнітивна ономасіологія” [13, с. 109–152] мотивація витлумачується як наскрізна лінгвопсихоментальна операція формування ономасіологічної структури на підставі вибору мотиватора (-ів) зі структури знань про позначене у складній системі зв'язків різних пізнавальних функцій. При встановленні структури знань дослідниця керувалася юнгівською схемою свідомості [18], організованою на підставі п'яти психічних функцій, які беруть участь у пізнавальних процесах: відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції та трансценденції. Останню функцію, відповідальну за формування символів із матеріалу позасвідомого та процес індивідуалізації, дослідник іноді розглядав як допоміжну, складну, опосередковану іншими функціями.

Структура знань про позначене представлена у неї у вигляді спрощеної моделі ментально-психонетичного комплексу (далі – МПК), яка враховує кореляцію виявлених Юнгом п'яти психічних функцій свідомості.

Залежно від статусу обраного мотиватором фрагмента МПК О. Селіванова виокремила 4 типи мотивації найменувань: 1) пропозиційний, 2) асоціативно-метафоричний, 3) модусний і 4) змішаний [13; с. 379-389].

Підсумовуючи, зазначимо, що поняття *номінація* і *мотивація* перебувають у відношеннях суположення, де мотивація передує акту номінації. Головним методом дослідження механізмів мотивації є когнітивно-ономасіологічний, що складається з двох етапів: інтерпретації ономасіологічної структури номінативної одиниці (розкриття структурно-семантичних зв'язків між похідними та твірними одиниця-

ми) та моделювання відповідної концептуальної структури знань про позначене, з якої на підставі активації у свідомості людини здійснюється вибір мотиватора (-ів).

Запропоноване розрізнення понять у сучасній лінгвістичній науці та виділення мотиваторів зі свої-

ми механізмами створення дає можливість досліджувати, відслідковувати мотиваційні чинники домінування в різних лексико-семантичних групах, зокрема дієслівних. Такі пошуки призводять до нових аспектів дослідження мовних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бенвенист Э. Общая Лингвистика / Эмиль Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 446 с.
2. Вендина Т.И. Словообразование и "сокрытые смыслы" языка культуры / Т.И. Вендина // Вестник Московского гос. ун-та. – Сер. 19 "Лингвистика и межкультурная коммуникация". – 2001. – № 2. – С. 14–32.
3. Вендина Т.И. Словообразование как источник реконструкции языкового сознания / Т.И. Вендина // Вопросы языкознания. – 2002. – № 4. – С. 42–72.
4. Винокур Г.О. Собрание трудов: Введение в изучение филологических наук. (Серия "Классика отечественной гуманитарной мысли"). – М.: Лабиринт, 200. – 192с.
5. Гак В. Г. Языковые преобразования. – Валентин Григорьевич Гак. – М.: , 1998. –768 с.
6. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. – [2-е вид., випр. і доп.] – К. : Логос, 2004. – 284 с.
7. Голев Н.Д. Естественная номинация объектов природы собственными и нарицательными именами / Н.Д. Голев // Вопросы ономастики. – 1974. – № 89. – С. 88–97.
8. Гончарова Т.В. Типологія аксіологічно маркованих агентивних номінативних одиниць із формантом -er / Тетяна Володимирівна Гончарова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 165 с.
9. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт [пер. с нем. под ред. и с предисл. д-ра филол. наук, проф. Г. В. Рамшвили] / Общ. ред. Г. В. Рамшвили; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева. – [2-е изд.] – М. : Прогресс, 2001. – 400 с.
10. Даниленко В.П. Ономаσιологическое направление в истории грамматики // В.П. Даниленко / Вопросы языкознания. – 1988 – №3. – С. 108–131.
11. Комлев Н.Г. Ономаσιология как учение о языковом обозначении неязыковой действительности / Н.Г. Комлев // Вопросы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. – М. : Московский университет, 1968. – С. 80-89.
12. Ніколасенко Л.С. Мотиваційна основа аксіологічно маркованих композитних номінацій в англійській і українській мовах : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук / Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – К., 2009. – 209 с.
13. Селіванова О.О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації / О. О. Селіванова // Проблеми загального германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В. В. Левицького : зб. наук. праць. – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. – С. 379–389.
14. Селіванова Е.А. Когнитивная ономаσιология / Елена Александровна Селіванова. – К. : Фитосоциентр, 2000. – 248 с.
15. Серебренников Б.А. О материалистическом подходе к языкознанию / Борис Александрович Серебренников. – М. : Наука, 1983. – 317 с.
16. Степанов Ю.С. Язык и метод : К современной философии языка / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Прогресс, 1998. – 784 с.
17. Серебренников Б.А. Языковая номинация. Общие вопросы М.: "Наука", 1977. - 358 с.
18. Уфимцева А.А. Лексическая номинация (первичная нейтральная) / Анна Анфилофьевна Уфимцева. – 2-е изд. М. : ЛИБРОКОМ, 2010. – 88 с.
19. Юнг К.Г. Психологические типы / Карл Густав Юнг. – М. : Университетская книга, 1996. – 343 с.
20. Ягафарова Г.Н. Основные ономаσιологические понятия. Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 13 (194). Филология. Искусствоведение. – Вып. 43. С. 172–177.

REFERENCES

1. Benveniste, E. General Linguistics / Emile Benveniste. – Moscow: Progress, 1974. – 446 p.
2. Vendina, T.I. Word-formation and "Hidden Meanings" of the Language of the Culture/ T.I. Vendina // Moscow State University Herald – Chapter 19 "Linguistics and Intercultural Communication." – 2001. – № 2. – P. 14-32.
3. Vendina, T.I. Word-formation as a Source of the Reconstruction of Linguistic Consciousness / T.I. Vendina // Linguistics Issues. – 2002. – № 4. – P. 42-72.
4. Vinokur, G.O. Collected Works: Introduction to the Study of Philology. (Part "Classic of National Humanitarian Thought"). – М.: Labyrinth, P. 200 – 192.
5. Gak, V.G. Language Conversion. – Valentin Gak. – М.: , 1998. – 768 p.
6. Golubovska, I.O. Ethnic Peculiarities of the Language World / Irina Golubovska. – [2nd edition, corrected and expanded] – К. : Logos, 2004. – 284 p.
7. Golev, N.D. Native Nomination of Natural Objects with Personal and Common Names/ N.D. Golev // Onomastics Issues. – 1974. – № 89. – P. 88-97.
8. Goncharova, T.V. Typology of the Axiologically Marked Elliptical Nominative Units with the Affix -er / Tatiana Goncharova. – К. : Drahomanov National Pedagogical University, 2007. – 165 p.
9. Humboldt, W. von. Selected Works on Linguistics / Wilhelm von Humboldt [translation from German, with a preface, edited by Doctor of Philology, Professor G. Ramishvili] / Edited by G.V. Ramishvili; Afterword A.V. Guliga and V.A. Zvegintseva – [2nd ed.] – Moscow: Progress, 2001. – 400 p.
10. Danilenko, V.P. Onomasiological Direction in the History of Grammar // V.P. Danilenko / Issues of Linguistics. – 1988 – №3. – P. 108-131.
11. Komlev, N.G. Onomasiology as the Study of the Language Designation of Non-linguistic Reality / N.G. Komlev // Issues of Linguistics and Methodology of Teaching Foreign Languages. – Moscow: Moscow University, 1968. – P. 80-89.
12. Nikolaenko, L.S. Motivational Base of Axiologically Labeled Composite Nominations in English and Ukrainian Languages: Thesis for the Scientific Degree Candidate of Philological Sciences / Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – К., 2009. - 209 p.
13. Selivanova, O.O. Cognitive Conception of Word-formative Motivation / O.O. Selivanova // Issues of Common Germanic and Slavonic Linguistics. The 70th anniversary of prof. V.V. Levitsky: Collection of Scientific Works – Chernivtsi Books XXI, 2008. – P. 379–389.
14. Selivanova, E.A. Cognitive Onomasiology / Elena Selivanova. – К. : Fitosotsiotsentr, 2000. – 248 p.

15. Serebrennikov, B.A. About Materialistic Approach to Linguistics / Boris Serebrennikov. – М. : Nauka, 1983. – 317 p.
16. Stepanov, Y.S. Language and Method: To a Modern Philosophy of Language / Yuri Stepanov. –М. : Progress, 1998. – 784 p.
17. Jung, C.G. Psychological Types / Carl Gustav Jung. – М. : University Book, 1996. – 343 p.
18. Ufimtseva A. A. Lexical nomination (the primary neutral) / Anna Anfilofevna Ufimtseva. - 2nd ed. M: LIBROKOM, 2010. - 88 p.
19. Serebrennikov, B.A. Language Nomination. General Issues M. : “Nauka”, 1977. – 358 p.
20. Yagafarova, G.N. Basic Onomasiological Concepts. Herald of the Chelyabinsk State University. –2010. – № 13 (194). Philology. Arts. – Issue. 43. P. 172–177.

Current apprehension of the concepts of “nomination and” “motivation” in linguistics

Khanykina N.V.

Abstract. The article deals with correlation and apprehension of the linguistic concepts of "nomination and" motivation in modern linguistic science. The article provides distinction between an artificial and natural nomination. The author specifies the place of motivation in the nominative process, and points out the most modern view on the problem of motivation items - motivational mechanisms.

Keywords: *primary nomination, secondary nomination, natural nomination, artificial nomination, motivation, motivational mechanisms.*

Современное понимание понятий “номинация” и “мотивация” в лингвистике

Н. В. Ханькина

Аннотация. Статья посвящена соотношению и пониманию языковых понятий “номинация” и “мотивация” в современной лингвистической науке. Подано разграничение в понимании искусственной и естественной номинации. Определено место мотивации в номинативном процессе и современного взгляда в проблеме мотивации именовании – мотивационные механизмы.

Ключевые слова: *первичная номинация, вторичная номинация, естественная номинация, искусственная номинация, мотивационные механизмы.*